

återkom till Karlskrona 1785 och beforderades till major.

De första 66 sidorna skildrar Pukes liv fram till och med 1784. Därefter skildras på ett övergripande plan hur krigsmakten till lands och sjös upprustas som följd av Gustav III:s utrikespolitik och krigsförberedelser. Tyngdpunkten ligger på sjöstridskrafterna och förstärkningen av Sveaborg. Läsaren får en god redogörelse för hur utrikespolitiken påverkade örlogsflottan i Karlskrona. Under upprustningsperioder byggdes fartyg i mängd och under krigstider får man en inblick i de olika strategier som regeringen hade på övergripande nivå och hur befälen på hög nivå planerade och genomförde sina insatser.

Gustav III uppmärksammade den unge Puke 1777 då han fick veta att Puke var son till den avrättade Puke som sökt stärka kungamakten. För den unge Puke innebar detta ett avgörande steg i karriären. Det rådde nämligen en avgrund mellan underofficer och officer. Nu kunde han träda över den djupa klyftan, åtminstone så långt som socialt mer välsituerade personer tillät och Puke kom att nå högt. Inget i biografien talar om huruvida Puke kände av en social osäkerhet i sitt umgänge med rikets högsta ämbetsmän, så länge det gällde ämnen som han var väl förtrogen med. Det framgår dock att han svor som en äkta sjöbuse och inte uppförde sig särskilt smidigt eller belevat. Han tycks i varje fall inte ha känt sig socialt hämmad i umgänge ens med kungliga personer.

Puke fick emellertid svårigheter ju högre han nådde, svårigheter han delade med övriga höga befäl. Han tjänstgjorde under flera kungar, Gustav III, Karl XIII, Gustav IV Adolf samt slutligen under den blivande Karl XIV Johan. Han var tvungen att förhandla direkt med dessa män och personligen ta emot befallningar från dem, befallningar som ibland stred mot hans bättre vetande, men som han ansåg att han måste lyda.

Det var en utrikespolitiskt turbulent period då Sverige allierade sig än med den ena,

än den andra, ett litet land klämt mellan stridande stormakters intressen. Sverige deltog i krig 1788–1790, 1794, 1801, 1805, 1807–1809, 1810–1812, 1813. Finland, och även en liten del av det egentliga Sverige, förlorades till Ryssland. Författarna skildrar bakgrunden till alla dessa krig och kriser samt hur örlogsflottan användes i samband med dem. Puke visade sig vara en suverän sjöbefälhavare och steg snabbt i graderna för att sluta som generalamiral och statsråd. Han överhopades med hedersutmärkelser inklusive adelskap och grevetitel.

Det är synd att författarna inte har strävat efter att närmare skildra Pukes levnadsöde på det praktiska planet. Kanske har de vänt sig till en läsekrets som redan är väl förtrogen med de förhållanden som väntade en skeppsgosse, allt eftersom han steg i graderna? Vilka svårigheter hade han att bemästra i samband med olika tjänster? Vilka privilegier medförde de högre ämbeten han nådde? Vilken stab hade han till sitt förfogande? Hur var livet ombord för olika befattningshavande, från de lägsta till de högsta? Hur var ansvaret fördelat på ett stort örlogsfartyg? Hur fungerade det i strid? Hur såg kommunikationskedjan ut hela vägen från högsta befäl till minsta skeppsgosse på ett fartyg? Vad gällde ombord under strid? Hur stora var besättningarna på örlogsfartygen? Vad fick Puke betalt på sina olika befattningar? Att dessa frågor har uppstått kan ses som en komplimang till författarna. De har skrivit en bok som ger mersmak.

Elisabeth Reuterswärd

Gudrun Nyberg, *Doktor Carlander i praktiken: läkekonst 1793–1814* (Stockholm: Carlsson, 2009). 445 s.

Under sin tid som stadsphysicus i Göteborg 1793–1814 förde doktor Christopher Car-

lander en noggrann journal över de tusentals människor som han behandlade i sin roll som familjeläkare, åtskilliga av dem under många år, och för en rad varierande åkommor. I ett brev till en kollega år 1809 beskrev Carlander hur "min arbetsmethod, at föra Journal [...] har nu blifvit för mig en vana och nödvändighet för dagen, at jag ej därmed kan uphöra". Journalerna, 2 214 sidor i folioformat, följer ett stort antal människor som levde i Göteborg vid sekelskiftet 1800 och som sökte läkarhjälp för medicinska problem av olika slag. De behandlades, observerades och beskrevs av en noggrann, engagerad och rationell person med ett omfattande minne. Om denne man, hans praktik och hans patienter har läkaren Gudrun Nyberg skrivit en intressant och läsvärd studie.

Läkarjournaler är ett historiskt källmaterial av mycket högt värde. Under den epok som här är aktuell fanns inget formellt krav på läkare att föra journal, men metoden att skriva ner dagliga reflektioner som ett stöd för minnet vid yrkesutövningen, förekom ändå ofta. Fallstudier är en medicinsk genre med lång historia. Journalerna användes för att söka mönster och förstå samband i de mångfaldiga uttrycksformer som symptom kunde manifesteras på i den levande kroppen, hos olika individer. Hos vissa läkare fanns en uttalad ambition att publicera observationerna för att vidarebefordra sin kunskap till yngre praktiker. De kunde formuleras för att marknadsföra den egna förmågan och smutskasta konkurrenter på den medicinska marknaden. Men de kunde också fungera som ett minnesarkiv där läkaren resonerade fritt kring personer och iakttagelser, utan tydliga referenser till tänkta läsare. Christopher Carlanders journal följde det senare mönstret. Med sin skarpa iakttagelseförmåga beskrev han personerna han mötte; deras karaktär och utseende, medicinska problem och behandlingar. Han var alltid angelägen att sätta punkt, ange dödsorsaken, hos sina före detta patienter. Noteringar som "Död här 1809. Mart.28

– 69 år", "Död; stod det i Tidningen" och "Död i Ost-Indien 1801 eller 2" kunde avsluta en post i journalen. Enstaka individer såg han bara en eller ett par gånger; andra, som fru Cornelia Ölsch, sammanfattad med beteckningen "1000 krämpor" vid första mötet 1795, fyllde tjugo sidor i olika årsböcker fram till 1813. Som familjeläkare hade han ansvar för och behandlade hela hushåll bestående av föräldrar, barn, släktingar och tjänstefolk; människor i alla ålderskategorier och samhällsklasser. När medicinska journaler har tillkommit på det sätt som här är fallet kan de användas för att frambesvärja en hel värld. Hur levde och dog människor i Göteborg vid sekelskiftet 1800? När, var och hur uppsökte de läkaren, och vilka åkommor led de av?

Gudrun Nyberg behärskar materialet väl och hennes sätt att gestalta och exemplifiera ur journalerna visar en stark förtrogenhet med texten och dess upphovsman. Carlanders praktik framträder för läsaren i detaljerad skärpa: hur och var sjukbesöken gick till, vilka undersöknings- och terapeutiska metoder som stod till förfogande, hur samspelet med andra medicinska praktiker fungerade och vilken typ av ordinationer läkaren gjorde. Huvuddelen av boken är ägnad ett stort antal diagnoser: barnsjukdomar, astma och tuberkulos, tillväxtrubbningar, feber-, mag- och kärlsjukdomar, epilepsi, hud- och könssjukdomar, kvinnosjukdomar, förlossningskonst och psykisk sjukdom. Nybergs tolkningar av Carlanders praktik är både rimliga och insiktsfulla. Några intressanta exempel i mängden är hennes analys av Carlanders teknik att mäta och karaktärisera puls, observationen av den närmast totala frånvaron av patienter med symptom på diabetes, och diskussionen om de sociala konsekvenserna av könssjukdomar som syfilis och läkarens relativa vilja att hjälpa drabbade att dölja diagnosen.

Sökandet efter moderna diagnoser i historiska dokument kan generellt vara problematiskt, och tenderar tyvärr ofta att förvränga

tolkningen av dessa skildringar av sjukdom och lidande i en avlägsen och främmande kultur. Genom denna urvalsprincip riskerar man att utelämnat kontextuellt betydelsefulla "medicinska" problem och tillstånd. "Okända diagnoser" är den fantasieggande titeln på ett stycke som dock diskuterar Carlanders framsynthet vid beskrivningen av diagnoser som senare fick namn efter andra forskare. Ändå är det kanske genom svårtolkade sjukdomsbeskrivningar som tidens kroppsuppfattning främst kan tydliggöras. Helt klart är att den medicinska praktiken på Carlanders tid fortfarande i allt väsentligt behandlade sjukdomar efter symptom, och att diagnosen ofta var osäker. Trots inslag av "moderna" terapier som smittkoppsympning och galvanisering dominerade den förmoderna traditionella humoralpatologiska världsbilden helt. Sjukdomar kunde vandra runt i kroppen, övergå i varandra, förekomma i olika blandformer. Den sjuka individen, med sin konstitution och sin livshistoria, stod i centrum. Självbehandling var det normala. Carlander hade problem med motsträviga patienter som inte följde hans rekommendationer: "As!", "Storas!", "Extra as!" noterade doktorn argt i journalen när patienter inte tagit medicin eller själva experimenterat med huskurer vid sidan om. Det är högintressant att på detta sätt få blicka över doktor Carlanders axel när han förde journal; en tvåhundra år gammal värld av krämpor och kroppar öppnas för läsaren.

Tove Paulsson Holmberg

Mary Sponberg Pedley, *The Commerce of Cartography: Making and Marketing Maps in Eighteenth-Century France and England* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 2005). xviii + 345 s.

Kartverk forteller många historier. De kan indikere utveckling av geografiska kunnskaper,

berette om förändringar i verdensbildet og redegjøre for fornying av kartografiske teknikker. Kart er også maktsymboler. Ved å kartlegge et område tar man det samtidig i besittelse, og grenselinjer kan sånn sett representere politiske hegemonibestrebelse. Men utover dette er kartverk en bestillings- og forbruksvare. De blir laget, markedsført og solgt for å imøtekomme private og statlige interesser. Et slikt perspektiv – kart som vare – inntar den amerikanske karthistorikeren Mary Sponberg Pedley i sin godt skrevne og vel dokumenterte monografi, som bygger på et svært omfattende og til dels upublisert kildemateriale. Ved å analysere de kommersielle faktorene som er relatert til framstilling og bruk av kart, tegner Pedley et mangefasettert og nyansert bilde av kartografiens praksis. Historisk begrenser hennes studie seg til 1700-tallet, geografisk fokuserer den på Frankrike og England. Hennes valg om å sammenligne kartografiens situasjon i disse to landene viser seg å være et heldig grep: Ikke bare var Paris og London kartografiens sentra på 1700-tallet; sammenligningen mellom de to landene gir i tillegg god innsikt i datidens nasjonale ulikheter, både når det gjelder kartografiens status og de økonomiske og institusjonelle omstendighetene rundt kartproduksjonen.

I en instruktiv introduksjon (s. 1–15) gir en knapp vitenskapshistorisk oversikt over kartografiens utvikling fram til 1700-tallet. Samtidig avgrenses bokens problemstilling i forhold til allerede eksisterende forskningslitteratur: "This book is less concerned with the power structures inherent in map trade than in what was economically possible and economically profitable for map producers." (s. 11) Produksjons- og markedsføringsvirksomhet, som knyttet seg til handelen med kart, beskrives så i tre store kapitler, "Making Maps" (s. 19–70), "Selling Maps" (s. 73–155) og "Evaluating Maps" (s. 159–197). Studien avrundes med detaljerte lister over produksjons- og lønnskostnader, priser på